

ΕΥΚΑΡΠΙΑΣ ἘΠΑΙΝΟΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Δ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗ

Φιλολογική επιμέλεια:
ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΣ

ΠΟΡΕΙΑ
ΑΘΗΝΑ 2007

ΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΜΑΝΤΑΣ, δ.φ.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ,
«ΟΝΕΙΡΟ ΣΤΟ ΚΥΜΑ»¹:
ΤΡΙΑ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Είναι το διήγημα αυτοβιογραφικό;

Σε σχολικό βιβλίο για την αξιολόγηση των μαθητών² υπάρχει η εξής ερώτηση (πρώτη στη σειρά των πολλών ερωτήσεων που αφορούν το συγκεκριμένο διήγημα): «Το *Όνειρο στο κύμα* ανήκει στα "αυτοβιογραφικά" διηγήματα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, τα όποια συνδέονται με τα εφηβικά χρόνια του στη Σκιάθο. Αναφερθείτε σε συγκεκριμένες μνήμες και βιώματα του συγγραφέα που διακρίνετε σ' αυτό το διήγημα.» Είναι φανερό πώς ο αυτοβιογραφικός χαρακτήρας του διηγήματος θεωρείται δεδομένος. Η κατάταξη ένδεχομένως στηρίζεται στο γεγονός ότι το διήγημα είναι ένα από εκείνα που ανθολογεί ο Π. Μουλλάς, για να τεκμηριώσει τη σύνθεση της παπαδιαμαντικής αυτοβιογραφίας³.

1. Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, *Όλυντα*, κριτική έκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, τ. 3ος, εκδόσεις Δάμος, Αθήνα, σσ. 261-273.

2. Υπουργείο Έθν. Παιδείας και Θρησκευμάτων / Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, *Αξιολόγηση των μαθητών της Γ' Λυκείου στη Νεοελληνική Λογοτεχνία (Μάθημα κατεύθυνσης)*, τχ. Α: Πεζογραφία, Αθήνα 1999, σ. 24.

3. Α. Παπαδιαμάντης *αυτοβιογραφούμενος*, επιμέλεια Παν. Μουλλάς, εκδ. Έρμης, Αθήνα 1981.

Εἶναι ἔμως αὐτοβιογραφικὸ τὸ διήγημα; Τὸ σχολικὸ ἀνθολόγιον⁴ δὲ θεωρεῖ καὶ τόσο βέβαιον τὸν αὐτοβιογραφικὸν τοῦ χαρακτήρα, ἀφοῦ στὴν πρώτη (καὶ ἐδῶ πρώτη) ἀπὸ τῆς ἐρωτήσεως ποὺ συνοδεύουν τὸ κείμενον ζητᾷ ἀπὸ τοὺς μαθητὲς νὰ συζητήσουν «τὴ σχέση συγγραφέα-ἀφηγητῆ α) ὡς πρὸς τὴ συμμετοχὴ τοῦ στὰ δράματα, β) ὡς πρὸς τὴν πειστικότητά του, γ) ὡς πρὸς τὸ στοιχεῖο τῆς πλαστοπροσωπίας». Προφανῶς καὶ τὰ δύο βιβλία θεωροῦν ἀπαραίτητη τὴν ἀνίχνευση αὐτοβιογραφικῶν στοιχείων καὶ στὸ ἐν λόγω κείμενον, παρὰ τὴν ἐμφατικὰ προβεβλημένη κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια ἀπόψη ὅτι ὁ συγγραφέας πρέπει νὰ διαχωρίζεται ὀριστικὰ καὶ ἀπόλυτα ἀπὸ τὸ κείμενό του, ἀπὸ τοὺς ἥρωές του καὶ ἰδίως ἀπὸ τὸν ἀφηγητῆ. Τὰ βιβλία γιὰ τὴν ἀξιολόγησιν τῶν μαθητῶν στὴ λογοτεχνία, συνταγμένα μὲ τὴ μέριμνα τοῦ Κέντρου Ἑκπαιδευτικῆς Ἑρευνᾶς (Κ.Ε.Ε.), ἐπιμένουν ἰδιαίτερα στὴν ἀναζήτησιν βιογραφικῶν ἢ αὐτοβιογραφικῶν στοιχείων στὰ διάφορα πρὸς ἐξέτασιν κείμενα, μαλονοῦν τὸ Κ.Ε.Ε. λαμβάνει ὑπόψιν τοῦ τοῦ δεδομένου ὅτι «στὴ διάρκεια τῶν τελευταίων τριάντα ἐτῶν ἡ ἔμφασις στὴ μελέτη τῆς λογοτεχνίας μετατοπίσθηκε ἀπὸ τὸν συγγραφέα στὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἀναγνώστη, ποὺ ἐπιφορτίζεται καὶ μὲ τὴ νοηματοδότησιν τοῦ κειμένου»⁵. Ἡ ἐπιμονὴ αὐτὴ ἀνάγεται, πιστεύω, στὴν ἀνάγκη ταξινομήσεως τῶν ἐρωτήσεων, ἡ ὁποία μὲ τὴ σειρά της ὑπακούει σὲ κάποιες θεωρίες «ταξινομίας τῶν διδακτικῶν στόχων». Σύμφωνα μὲ τὴν ταξινομίαν ποὺ υἱοθετεῖ σὲ διάφορες παραλλαγὰς τὸ Κ.Ε.Ε.⁶, ἕνας βασικὸς στόχος τῆς δι-

4. Ὑπουργεῖο Ἑθν. Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων / Παιδαγωγικὸ Ἰνστιτοῦτο, *Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία Γ' Ἐνιαίου Λυκείου* (θεωρητικὴ κατεύθυνσις, θετικὴ κατεύθυνσις (ἐπιλογῆς)), Ο.Ε.Δ.Β., Ἀθήνα [1999], σ. 179.

5. Ὑπουργεῖο Ἑθν. Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων / Κέντρο Ἑκπαιδευτικῆς Ἑρευνᾶς, *Ἀξιολόγησις τῶν μαθητῶν τῆς Α' Λυκείου στὴ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία*, Ἀθήνα 1999, σ. 7.

6. Ὅπως δηλώνει ἡ συντακτικὴ ομάδα τοῦ βιβλίου ἀξιολόγησε τῆς λογοτεχνίας Β' Λυκείου (Α' τχ.), πρόκειται γιὰ τροποποιημένη μορφή τῆς ταξινομίας τῶν N. L. Dill, A. C. Purres, J. Weiss καὶ A. W. Foshay, μὲ ἀξιοποίησιν στοιχείων ἀπὸ τὴν ταξινομίαν τῶν B. S. Bloom καὶ D. R. Krawthwohl. (Βλ. Ὑπουργεῖο Ἑθν. Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων / Κέντρο Ἑκπαιδευτικῆς Ἑρευνᾶς, *Ἀξιολόγησις τῶν μαθητῶν τῆς Β' Λυκείου στὴ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία*. (Τεῦχος Α'),

δασκαλίας (καί επομένως καί τῆς ἐξέτασης) τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων εἶναι καί ἡ ἀνίχνευση, μέσα ἀπὸ τὸ κείμενο, στοιχείων ποὺ ἀφοροῦν στὸ συγγραφέα.

Δὲ βρίσκω τίποτε τὸ πεμπτὸ σ' αὐτὸ τὸ στόχο. Κάθε ἄλλο. Ἡ ἐπιβεβαίωση στοιχείων τῆς βιογραφίας ἑνὸς συγγραφέα/ποιητῆ μέσα στὸ κείμενο βοηθᾷ στὴν ἐμπέδωση τῶν γνώσεων ποὺ πρέπει νὰ ἔχει ὁ καλλιεργημένος ἄνθρωπος γιὰ τοὺς συγγραφεῖς καί τὴν ἐποχὴ τους. Εἶναι στοιχεῖο τῆς παιδείας ποὺ πρέπει νὰ ἀποκτήσει κανεὶς στὸ σχολεῖο. Ἐπειτα ἡ γνώση τοῦ συγγραφέα βοηθᾷ στὴν ὀρθότερη ἐρμηνεία τοῦ κειμένου. Καί ἐλπίζω νὰ μὴ σκανδαλίζω μὲ τὴν ἀπαίτηση γιὰ ὀρθότητα τῆς ἐρμηνείας. Δὲν ἐννοῶ τὴ συνολικὴ ἐρμηνεία, ἀλλὰ τὸ νόημα συγκεκριμένων σημείων τοῦ κειμένου, τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ μᾶς ὁδηγήσουν σὲ λανθασμένα ἐρμηνευτικὰ συμπεράσματα, ἂν δὲν ὑπάρχει ὁ ἐπαρκὴς ἐξωκειμενικὸς φωτισμός. Γνωρίζοντας κανεὶς τὸ συγγραφέα –ὅπως ἐπίσης καί τὰ *realia* ποὺ ὑπόκεινται τοῦ κειμένου του καί, γενικά, ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα ποὺ συνθέτουν τὴν κειμενικὴ λειτουργία τῆς καταστασιακότητος– ἀποφεύγει στρεβλωτικὲς ἐρμηνεῖες ἢ παρερμηνεῖες.

Ἐπειτα δὲν εἶμαι ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἀκολουθοῦν τὴ διακήρυξη «ὁ συγγραφέας πέθανε, ζήτω ὁ ἀναγνώστης». Ἡ ἐρμηνευτικὴ ἐλευθερία δὲν εἶναι ἀπεριόριστη. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἀπᾶλτης ἐρμηνευτικῆς ἐλευθερίας θὰ παρομοιάζαν τὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ συγγραφέα (καί τὸ κείμενό του) ἀπὸ τὴ μιὰ καί τὸν ἐρμηνευτὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη, μὲ ἐκείνη ἀνάμεσα στὸν κατασκευαστὴ αὐτοκινήτου καί στὸν ὁδηγὸ ποὺ τὸ ἀγόρασε: ὁ ἀγοραστὴς ἔχει δικαίωμα νὰ τὸ ὁδηγήσει ὅπου ἐκεῖνος θέλει⁷. Μπορεῖ ὅμως

Ἀθήνα 1998, σ. 7.) Ἡ κατηγοριοποίηση τῶν ἐρωτήσεων ἀναπροσαρμόστηκε στὸ νέο τεῦχος γιὰ τὸ ἴδιο μάθημα, «σύμφωνα μὲ τὶς κατηγορίες ποὺ προβλέπει τὸ Ἰσχύον Π.Δ. 246/98». (Βλ. Ὑπουργεῖο Ἑθν. Παιδείας καί Θρησκευμάτων / Κέντρο Ἑκπαιδευτικῆς Ἑρευνας, *Ἀξιολόγηση τῶν μαθητῶν τῆς Β' Λυκείου στὴ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία*, Ἀθήνα 1999, σ. 7.) Τὴν ἴδια κατηγοριοποίηση ἀκολουθεῖ καί τὸ τεῦχος ποὺ ἀφορᾷ στὴ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία ὡς μάθημα κατεύθυνσης/ἐπιλογῆς τῆς Γ' Λυκείου (βλ. σημ. 1).

7. Πβ. Jeremy Hawthorn, *Ξεκλειδώνοντας τὸ κείμενο. Μιὰ εἰσαγωγή στὴ Θεωρία τῆς Λογοτεχνίας*, μετάφρ. Μαρίας Ἀθανασοπούλου, Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 1993, σ. 45.

νά τὸ πάει «ἐκτὸς δρόμου» ἢ στὴ θάλασσα; Μπορεῖ νὰ τὸ ὀδηγήσει σὲ κακοτράχαλους ὀρεινοὺς δρόμους, ἂν ὁ κατασκευαστὴς δὲν ἔχει προβλέψει γι' αὐτό; Ἄς μὴ βιαστοῦμε, λοιπόν, νὰ ἀγνοήσουμε τὸ συγγραφέα-κατασκευαστή. Μὲ τὴν ἐννοια αὐτή, τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα εἶναι χρήσιμα γιὰ τὴν ἀνάλυση καὶ τὴν ἐρμηνεία ἑνὸς κειμένου.

Ἡ ἐνστασή μου ξεκινάει ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι πολλὲς φορές ἡ ἐνασχόληση μὲ τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα δὲν βαίνει ἀπὸ τὰ ἐξω πρὸς τὰ μέσα, ἀλλὰ ἀντιστρόφως. Ὅχι ὅτι δὲν μπορούμε νὰ ἐξαγάγουμε συμπεράσματα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ χαρακτήρα ἑνὸς συγγραφέα μέσα ἀπὸ τὰ κείμενά του. Τέτοια κείμενα, ὅμως, εἶναι σπάνια. Συνήθως χρησιμοποιοῦμε τὸ κείμενο γιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσουμε δικές μας προσχηματισμένες καὶ πολλὲς φορές αὐθαίρετες ἐκτιμήσεις. Ὑπάρχουν κάποια κείμενα μὲ ἐμφανέστερο τὸ αὐτοβιογραφικὸ στοιχεῖο. Ἡ «αὐτοβιογραφικότητά» τους, ὅμως, ὑποστηρίζεται πάντοτε ἀπὸ τὸν «ἐξωθεν» φωτισμό. Μποροῦμε, γιὰ παράδειγμα, νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ Λέανδρος Παπαδημούλης εἶναι τὸ προσωπεῖο τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη στοὺς «Χαλασχωρῆδες». Μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε, δηλαδή, ὅτι τὸ Λέανδρος παραπέμπει στὸ Ἀλέξανδρος καὶ τὸ Παπαδημούλης στὸ Παπαδιαμάντη. Γιὰ νὰ ἐνισχύσουμε, ὅμως, τὴν ταύτιση Παπαδημούλη καὶ Παπαδιαμάντη πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη μας τὶς πολιτικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Παπαδιαμάντη, νὰ ἀνατρέξουμε δηλαδή σὲ ἄλλα κείμενά του· πρέπει ἐπίσης νὰ λάβουμε ὑπόψη μας τὴ βιογραφία του, γιὰ νὰ ἀναγνωρίσουμε τὸν Παπαδιαμάντη στὴν περιγραφή τοῦ Παπαδημούλη:

Ὁ δ' ἐξ ἀρχῆς ὁμιλῶν ἐκαλεῖτο Λέανδρος Παπαδημούλης, καὶ κατήγετο ἐκ τοῦ τόπου. Εἶχε κατέλθει μετὰ πολλὰ ἔτη, νοσταλγὸς ἐξ Ἀθηνῶν, ὅπου συνήθως διέτριβεν ἀσχολούμενος εἰς ἔργα οὐχὶ παραδεδεγμένης χρησιμότητος. Ἦτο ὑψηλός, ὑπερτριakonτούτης, μὲ μαύρην κόμην καὶ γένειον, μελαψός, μὲ ἀδρούς χαρακτήρας, πενιχρὸς τὴν ἀναβολὴν, πτωχαλαζών, τρέφων ἄλλοκότους ιδέας.⁸

8. Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη, *Ἄπαντα*, κριτικὴ ἐκδόσις Ν. Δ. Τρικυταφυλλόπουλος, τ. 2ος, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα, σ. 452.

Αυτή όμως τη σύμβαση τη χρησιμοποιεί σπάνια ο συγγραφέας, όπως παρατηρεί και ο Τέλλος Άγρας⁹. Σε κάθε περίπτωση, δε δικαιούμαστε να ταυτίζουμε απόλυτα το συγγραφέα με τον ήρωά του. Το λογοτέχνημα είναι εξ όρισμού συμβατικό. Οί έσωτερικές ένδειξεις (κυρίως ή πρωτοπρόσωπη, «όμοδιηγητική» ή ακόμα και «αυτοδιηγητική» αφήγηση) δεν παρέχουν κανένα σοβαρό εχέγγυο «αυτοβιογραφικότητας».

Στο συγκεκριμένο διήγημα, λοιπόν, οί έξωκειμενικές μας γνώσεις δε φαίνεται να συνηγορούν στον αυτοβιογραφικό χαρακτήρα του. Φρονιμότερο θα ήταν να μιλήσουμε για κάποιες αναλογίες ανάμεσα στις ζωές του συγγραφέα και του αφηγητή. Βιώματα από τη ζωή της υπαίθρου, εκκλησιαστική παιδεία, πορεία ζωής από την εύτυχη νεότητα προς την ανούσια ωριμότητα και άλλα. Ωστόσο ο έφηβος Παπαδιαμάντης που έζησε, βέβαια, στη Σκιάθο, και που –σύμφωνα με ένδοκειμενικές κυρίως πληροφορίες σε διάφορα διηγήματά του– θα επισκέφτηκε εύκαιριακά την ειδυλλιακή υπαίθρο της και θα περιπλανήθηκε με τους φίλους του στα βουνά και στις άκρογιαλιές της, δεν ήταν βосκός εις τὰ ὄρη! Ο Άγρας διαπιστώνει ότι από τὰ γραμμένα στο πρώτο πρόσωπο παπαδιαμαντικά διηγήματα «δεν κερδίζουμε τίποτε τὸ σπουδαῖο γι' αὐτὸν τὸν ἴδιο». Έξαίρεση θεωρεί τη «Φαρμακολύτριά», όχι όμως και τὸ «Όνειρο στο κύμα», έρωτικό κι αυτό και γραμμένο στο πρώτο πρόσωπο. Στο διήγημα αυτό, σύμφωνα με τὸν Άγρα, ακάτω από τὸ νέο πὸ διηγείται, βλέπεις τὸν αἰπόλο»¹⁰. Καί πράγματι, πόσο αυτοβιογραφική θα μπορούσε να θεωρηθεῖ ἡ έξωτερική περιγραφή τοῦ νεαροῦ βοσκῶ; (*Ἦμην ὡραῖος έφηβος, κ' έβλεπα τὸ πρωίμως στρουφνόν, ἡλιοκαές πρόσωπόν μου νὰ γυαλίζεται εἰς τὰ ρυάκια καὶ τὰς βρύσεις, κ' ἐγύμναζα τὸ εὐλύγιστον, ὑψηλὸν ἀνάστημά μου ἀνὰ τοὺς βράχους καὶ τὰ βουνά.*) Οὔτε στο πρόσωπο τοῦ ἐνήλικου «προλόττη» μπορούμε νὰ δοῦμε εύκολα τὸν ἐνήλικο Παπαδιαμάντη.

9. Τέλλος Άγρας, «Πὸς βλέπουμε σήμερα τὸν Παπαδιαμάντη», στο *Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Εἴκοσι κείμενα γιὰ τὴ ζωή καὶ τὸ έργο του*, πρόλογος, ἐπιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Οἱ Έκδόσεις τῶν Φῶτων, Ἀθήνα 1979, σσ. 168-169.

10. Στο ἴδιο, σ. 169.

Καί νά μπορούσαμε, ποιό τὸ ὄφελος; Ὁ Παπαδιαμάντης, ὅπως κάθε συγγραφέας, κουβαλάει μέσα του ὅλες τὶς καταστάσεις στὶς ὁποῖες βρέθηκαν οἱ ἥρωές του. Θὰ θεωρήσουμε ὅλα τὰ κείμενά του αὐτοβιογραφικά; Θὰ τὸν ταυτίσουμε μὲ τὸ βωσκὸ τοῦ «Ὀνείρου στὸ κῦμα» ἢ μὲ τὸν αἰπόλο τοῦ «Πτωχοῦ Ἀγίου»; Μήπως καὶ μὲ τὸν Ἀγκόρτσα, τὸν Ἀγκούτσα ἢ τὸν Ἀγρίμη;

Θὰ μπορούσε νὰ προβληθεῖ ὡς ἐνδειξη ἢ καὶ τεκμήριο αὐτοβιογραφικότητας ἡ τεχνικὴ τῆς πρωτοπρὶσωπης, ὁμοδιηγητικῆς καὶ μάλιστα, στὸ συγκεκριμένο κείμενο, αὐτοδιηγητικῆς ἀφήγησης. Καὶ τέτοιο, ὁμῶς, θὰ σήμαινε ὅτι κάθε αὐτοδιηγητικὴ ἀφήγηση εἶναι καὶ αὐτοβιογραφική, κάτι ποὺ δὲν ἰσχύει. Ἡ Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, συνεξετάζοντας τὰ πέντε παπαδιαμαντικὰ διηγήματα στὰ ὁποῖα ἡ ἀφήγηση εἶναι αὐτοδιηγητικὴ¹¹ («Ἀμαρτίας φάντασμα», «Τὰ Δαιμόνια στὸ ρέμα», «Ὀνειρο στὸ κῦμα», «Ἡ Φαρμακολύτρια», «Ὑπὸ τὴν βασιλικὴν δρῦν»), ἀναφέρεται μὲ σκεπτικισμό στὸν αὐτοβιογραφικὸν τοῦς χαρακτήρα, θέτοντας τὸν ὅρο «αὐτοβιογραφικός» σὲ εἰσαγωγικά¹². Ὅσον ἀφορᾷ τὸ «Ὀνειρο στὸ κῦμα», παρατηρεῖ: «Τὸ “Ὀνειρο στὸ κῦμα” ἀποτελεῖ χωρὶς ἀμφιβολία τὸ χαρακτηριστικότερο διήγημα μὲ θέμα τὴν ἀντιπαράθεση τῆς εὐτυχισμένης ἐφηβείας στὴ φθορὰ τῆς ὠριμότητας. Ἡ ἀντίθεση γίνεται καθαρότερη στὸ διήγημα αὐτό, ἐπειδὴ ὁ αὐτοδιηγητικὸς ἀφηγητὴς δὲν παρουσιάζεται ὡς ἀπλὴ φωνή, ἀλλὰ ὡς πλήρης βιολογικὴ ὑπαρξὴ ποὺ διαφοροποιεῖται σὲ τέτοιο βαθμὸ ἀπὸ τὸ συγγραφέα, ὥστε εἶναι δύσκολο νὰ τοὺς ταυτίσουμε.»¹³

Καὶ τί θέλουμε νὰ ἐξαγάγουμε ὡς ἀναγνώστες ἀπὸ τὰ αὐτοβιογραφικά στοιχεῖα; Νὰ ἐπιβεβαιώσουμε μήπως τὶς κατηγορίες (μὲ τὴ διπλὴ σημασία τῆς λέξης: ὡς ταξινομικῆς ἐννοίας καὶ ὡς φύγου) τοῦ «ἀνεκπλήρωτου ἐρωτισμοῦ», τοῦ «ἀκρωτηριασμοῦ», τῆς «ἥττας», τῆς «πα-

11. Αὐτοδιηγητικὴ εἶναι, ὡς γνωστόν, ἡ πρωτοπρὶσωπὴ ἀφήγηση, στὴν ὁποία ὁ ἀφηγητὴς δὲν εἶναι μόνον ὁμοδιηγητικός, ἀλλὰ ὁ κεντρικὸς ἥρωας τῆς ἱστορίας.

12. Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, *Ἀφηγηματικὲς Τεχνικὲς στὸν Παπαδιαμάντη (1887-1910)*, Κέδρος, [Ἀθήνα 1987], σ. 243.

13. Στὸ ἴδιο, σ. 265.

ραΐτησης»; Είμαστε βέβαιοι για τα χαρακτηριστικά αυτά; Πού μας δίνει το δικαίωμα να τα χρησιμοποιούμε ως δεδομένα της ζωής, που τα επιβεβαιώνουμε με το κείμενο;

Αν, πάλι, μέσα από τον αυτοβιογραφισμό του διηγήματος θέλουμε να αποκαθελώσουμε την ασκητική εικόνα του Παπαδιαμάντη και να τονίσουμε τον έρωτισμό και τον αισθησιασμό του συγγραφέα, ως ξαναδιαβάσουμε όσα είπε πριν από σαράντα τόσα χρόνια ο Ζήσιμος Λορεντζάτος: «Πολλοί αποθαυμάζουν, λόγου χάρη, τον αισθησιασμό που φανερώνουν όρισμένα κομμάτια, όπως το “Ονειρο στο κύμα” ή άλλα, και τονίζουν αυτή την πλευρά. Αλλά αυτό δε σημαίνει τίποτα. Αυτό δείχνει πώς και εκείνος ήταν άνθρωπος με αισθήσεις και εξερευνούσε κάποτε την περιοχή τους. Μόνο που ο Παπαδιαμάντης (ή ο άνθρωπος της παράδοσης) δε σταματούσε εκεί. Δε ζητούσε να κάνει τις αισθήσεις του κοσμοθεωρία ή τρόπο ζωής, και προπαντός ήξερε από την παράδοση πώς πώς ο πίνων εκ του ύδατος τούτου διηγήσει πάλιν. Ο Παπαδιαμάντης βρισκόταν στους αντίποδες όσων πέφτουν με το κεφάλι μέσα στη δίνη των παλατιών της Κίρκης ή των λεγομένων “άνδρειων της ήδονης” (Καβάφης). Έτσι όπως παρουσιάζεται σαν καταξίωση, ή ανδρεία της ήδονης είναι δειλία του πνεύματος, αδυναμία να αναγνωρίσουμε το άρατο πίσω από το φαινόμενο, το υπερφυσικό πίσω από τη φύση· έγκλωβισμός στο φυσικό. Η ανδρεία του Παπαδιαμάντη κρατούσε από άλλη ρίζα, πνευματική. Δε σταματούσε στις φυσικές αισθήσεις που μοιραζόμαστε με τα ζωντανά, αλλά ήξερε να παίρνει από τις άλλες (αυτές που θεωρούμε ανύπαρχτες σήμερα), από εκείνες που όποιος πιει μια φορά ού μη διηγήσει εις τον αιώνα.»¹⁴

Είναι φανερό πώς, για να καταλήξουμε στην οποιαδήποτε «αυτοβιογραφική» πληροφορία, χρειάζεται να αναχθούμε σε εξωκειμενικές πηγές ή σε άλλα –μη λογοτεχνικά– κείμενα του συγγραφέα. Σε κάθε περίπτωση ή αναζήτηση τέτοιων πληροφοριών μέσα ή έξω από το κείμενο είναι παρακεκινδυνευμένη και σε τελευταία ανάλυση μάταιη υπόθεση.

14. Ζήσιμου Λορεντζάτου, «Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης – Α. Πενήντα χρόνια από το θάνατό του», στο Ζήσιμος Λορεντζάτος, *Μελέτες*, τ. 1ος, Δόμος, Αθήνα χ.χ., σσ. 244-245.

Πάντως, τὸ ἴδιο βιβλίο ἀξιολόγησής ποὺ ἀναφέραμε στὴν ἀρχὴ καὶ ποὺ θεωρεῖ στὴν πρώτη ἐρώτηση τὸ διήγημα αὐτοβιογραφικό, σὲ ἄλλη ἐρώτηση, ἀρκετὰ πιὸ κάτω (σ. 29), θέτει πρὸς συζήτηση τὴν ταύτιση τοῦ ἀφηγητῆ μὲ τὸ συγγραφέα, ὑπενθυμίζοντας τὴ φράση στὸ τέλος τοῦ διηγήματος: «(Διὰ τὴν ἀντιγραφὴν)».

Ἡ περιγραφή τῆς Μοσχούλας

Ὁ συγγραφέας, στὴν ἀρχικὴ περιγραφή τῆς παιδίσκης Μοσχούλας, προσφεύγει στὸ βιβλικὸ Ἄσμα.

*Ήτον ὠραία μελαχροινή, κ' ἐνθύμιζε τὴν νύμφην τοῦ Ἄσματος
τὴν ἡλιοκαυμένην, τὴν ὁποίαν οἱ υἱοὶ τῆς μητρὸς της εἶχαν βά-
λει νὰ φυλάτῃ τ' ἀμπέλια· Ἄϊδου εἰ καλὴ, ἢ πλησίον μου, ἰδοὺ εἰ
καλὴ· ὀφθαλμοὶ σου περιστέρα!...*»

Ἐδῶ σταματᾷ τὸ δάνειο. Ὅμως στὴ *Βίβλο* ἡ περιγραφή συνεχίζεται ἐπ' ἀρκετὸν μὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ παρομοιώσεις, οἱ ὁποῖες ἀφορμῶνται ἀπὸ διάφορα στοιχεῖα τῆς φύσης –μία μόνο εἶναι παρμένη ἀπὸ ἀνθρώπινο δημιούργημα, τὸν πύργο τοῦ Δαυὶδ– (ἀναφορικὸ μέρος) καὶ καλοῦνται νὰ περιγράψουν διάφορα μέρη τοῦ σώματος τῆς νύμφης (δεικτικὸ μέρος). Παραθέτω τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἄσματος: «Τρίχωμά σου ὡς ἀγέ-
λαι τῶν αἰγῶν, αἱ ἀπεκαλύφθησαν ἀπὸ τοῦ Γαλαάδ. Ὀδόντες σου ὡς
ἀγέλαι τῶν κεκαρμένων, αἱ ἀνέβησαν ἀπὸ τοῦ λουτροῦ, αἱ πᾶσαι διδυ-
μεύουσαι, καὶ ἀτεκνοῦσα οὐκ ἔστιν ἐν αὐταῖς. Ὡς σπαρτίον τὸ κόκκινον
χείλης σου, καὶ ἡ λαλιὰ σου ὠραία, ὡς λέπυρον ροῆς μῆλον σου ἐκτὸς τῆς
σιωπῆσεώς σου. Ὡς πύργος Δαυὶδ τράχηλός σου, ὁ ὠκοδομημένος εἰς
θαλλιῶθ'· χίλιοι θυρεοὶ κρέμονται ἐπ' αὐτόν, πᾶσαι βολίδες τῶν δυ-
νατῶν. Δύο μαστοὶ σου ὡς δύο νεβροὶ δίδυμοι δορκάδος οἱ νεμόμενοι ἐν
κρήναις.»¹⁵

Ἡ πρώτη ἀπὸ τίς παρομοιώσεις δίνει τὴν ἰδέα τοῦ συσχετισμοῦ τῆς

15. Ἄσμα Ἀσμάτων, Δ, 1-5.

Μοσχούλας-κόρης με τή Μοσχούλα-αἶγα¹⁶. Ἡ περιγραφή τοῦ Ἄσματος εἶναι ἐκτεταμένη, οἱ παρομοιώσεις ἄφρονες καὶ ἀλλεπάλληλες. Ἡ περιγραφή τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι σύντομη, ἡ παρομοίωση μία καὶ δανεική:

Ὁ λαιμός της, καθὼς ἔφεγγε καὶ ὑπέφωσκεν ὑπὸ τὴν τραχηλιάν της, ἦτον ἀπείρως λευκότερος ἀπὸ τὸν χρῶτα τοῦ προσώπου της.

Ἦτον ὠχρά, ροδίνη, χρυσαυγίζουσα καὶ μοῦ ἐφαίνετο νὰ ὁμοιάζῃ μὲ τὴν μικρὴν στέρφαν αἶγα, τὴν μικρόσωμον καὶ λεπτοφυῆ, μὲ κατὰστιλπνον τρίχωμα, τὴν ὁποίαν ἐγὼ εἶχα ὀνομάσει Μοσχούλαν.

Ἡ περιγραφή τοῦ Ἄσματος ἀνήκει σὲ μιὰ περίοδο πρωτογενοῦς, ἀσύνειδης ἀθωότητας, γι' αὐτὸ καὶ ἡ μεταφορικὴ ταύτιση εἶναι ἀνεπιφύλακτη. Καὶ ἔχι μόνον ἐδῶ. Τὸ Ἄσμα εἶναι γεμάτο ἀπὸ μεταφορὰς καὶ παρομοιώσεις, πρὸς ἀποβλέπουν στὴν περιγραφή τῆς ὠραιότητος τῆς νύμφης. Παρόμοια ἐκτεταμένη περιγραφή στὸ ἴδιο κείμενο, ἔχουμε καὶ στὸ κεφ. Ζ, 7-20, ἡ ὁποία, μάλιστα, μπορεῖ νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὴν περιγραφή τῆς βασιλικῆς δρυός, στὸ φερώνυμο παπαδιαμαντικὸ διήγημα¹⁷. Ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἀνήκει σ' αὐτὴ τὴν ἀθωότητα, εἶναι ἐν συνειδήσει ἀθῶος. Ἡ περιγραφή του δὲν εἶναι «ἐντελῶς ἀθῶα» ὅπως τὴ βλέπει ὁ Τέλλος Ἄγρας¹⁸. Εἶναι μιὰ ἀθωότητα σχεδὸν μεταμοντέρνα. Ὁ Παπαδιαμάντης ἐπιλέγει συνειδητὰ τὴν ἀθωότητα καὶ τὴν ὑποστηρίζει μὲ τὴ γλῶσσα κυρίως, πῶς ἀλλιῶς; Ἐπιφυλάσσεται ὡς πρὸς τὴν ἀλήθεια τῆς μεταφορᾶς, φοβᾶται τὴν κατάχρησή της. Σὲ ἄλλο διήγημα ἐκφράζει ρητὰ τὸ φόβο του: Διὰ τὰ μὴ μᾶς μεμφθῶσι δὲ ὅτι κάμνο-

16. Πβ. καὶ Ρένια Ζαμάρου, *Φύση καὶ ἔρωτας στὸν Παπαδιαμάντη. Ὁ συγγραφέας κηπουρός*, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 2000 [Οἱ νεώτεροι γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, 7], σσ. 94-95.

17. Πβ. Ἀγγελος Μαντζᾶς, *Ὁ Τροπικὸς Παπαδιαμάντης. Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ μεταφορικοῦ λόγου τῶν παπαδιαμαντικῶν διηγημάτων*. (Διδακτορικὴ διατριβή, δακτυλόγραφη), Ἀθήνα 1994, σσ. 209-211.

18. Τέλλος Ἄγρας, *ὁ.π.*, σ. 163.

μεν κατάχρησιν τῆς ἐλευθερίας τῶν παρομοιώσεων [...] («Οἱ Χαλασοχώρηδες»)¹⁹. Ἐκεῖνο ποῦ κάποτε ἦταν ἀτόφιο χρυσάφι, τώρα μπορεῖ μὲ μιὰ ἀπρόσεχτη κίνηση, ἀπὸ τὴ μιὰ στιγμή στὴν ἄλλη, νὰ γίνει κοινότοπη κιβδηλεία.

Ὁ ἴδιος συνειδητὸς δισταγμὸς καὶ στὴν περιγραφή τοῦ γυμνοῦ σώματος. Ἐδῶ εἶναι ποῦ πρέπει νὰ λάμψει γυμνὴ ἡ ἀλήθεια τῆς γλώσσας! Ὁ ἀφηγητὴς ἔσκυψε νὰ δεῖ τὴν κολυμβῶσαν νεάνιδα. Αὐτὸ ποῦ εἶδε ἦταν ἀπόλαυσις, ὄνειρον, θαῦμα. Ποιὰ μεταφορὰ θὰ τελεσφορήσει στὴν οἰκειοποίηση τοῦ ὄνειρου, στὴν ἀνάλυση τοῦ θαύματος, χωρὶς νὰ κάνει νὰ ἐξατμιστεῖ πάραυτα ἡ ἀπόλαυση; Ἡ ἀθωότητα τοῦ Ὀμήρου ἢ τοῦ Ἀσματος θὰ τολμοῦσε τέτοιες μεταφορὲς καὶ δὲ θὰ διακινδύνευε τίποτε. Ἡ συνειδητὴ ἀθωότητα τοῦ Παπαδιαμάντη ἔχι, δὲν τὸ κάνει. Ὁ συγγραφεὺς ἀποτολμᾷ μιὰ καὶ μόνο παρομοίωση: τὰς λευκὰς ὡς γάλα ὠμοπλάτας. Καὶ μιὰ μεταφορὰ μέσῳ ἐπιθέτου: τοὺς βραχίονας τοὺς τορνευτούς. Τίποτε περισσότερο. Ἐέρει ὅτι οἱ διαθέσιμες μεταφορὲς εἶναι καμμένα χαρτιά. Τὴς ἔχει ἤδη ἀπὸ νωρὶς σχολιάσει εἰρωνικά: Ἀλλ' ὅσον ἐφαίνεται ἐκ τοῦ λαιμοῦ της, ἡδύνατο νὰ προκαλέσῃ ἀσφαλῶς τὰ κρίνα καὶ τὸ γάλα καὶ πάσας τὰς ἐκδεδομένας παρομοιώσεις («Οἱ ἔμποροι τῶν ἐθνῶν», ἡ ἀραίωση δική μου)²⁰. Καὶ ἄλλου, ἀργότερα, ἡ ἀποδοκιμασία εἶναι σαφέστερη: Ἡ χιὼν καὶ τὸ γάλα εἶναι αἱ δυὸ προχειρότεραι κοινοτοπίαι διὰ τὴν λευκότητα νεαρᾶς γυναικὸς («Ἀσπρη σὰν τὸ χιόνι», ἡ ἀραίωση δική μου)²¹. Ἔτσι ἡ μεταφορὰ δίνει τὴ θέση της σὲ μιὰ μεταινυμικοῦ χαρακτῆρα ἀπαρίθμηση τῶν μελῶν τοῦ ὄνειρικοῦ σώματος:

Ἔβλεπα τὴν ἀμαυρὰν καὶ ὁμῶς χρυσίζουσαν ἀμυδρῶς κόμην της, τὸν τράχηλόν της τὸν εὐγραμμον [...] ὅλα συγγεόμενα, μελιχρὰ καὶ ὄνειρώδη εἰς τὸ φέγγος τῆς σελήνης. Διέβλεπα τὴν ὀσφύν της τὴν εὐλόγιστον, τὰ ἰσχία της, τὰς κνήμας, τοὺς πόδας της, μεταξὺ σκιᾶς καὶ φωτός, βαπτιζόμενα εἰς τὸ κῦμα.

19. Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, *Ἀπαντα*, ὁ.π., τ. 2ος, σ. 458.

20. Στὸ ἴδιο, τ. 1ος, σ. 150.

21. Στὸ ἴδιο, τ. 4ος, σ. 196.

Ἐμάντευα τὸ στέφρον της, τοὺς κόλπους της, γλαφυρούς, προέχοντας, δεχομένους ὅλας τῆς αὔρας τὰς ριπὰς καὶ τῆς θαλάσσης τὸ θεῖον ἄρωμα.

Ὡ! αὐτὴ δὲν εἶναι περιγραφή! Εἶναι κλίμακα (ἐβλεπα, διέβλεπα, ἐμάντευα) καταβύθισης στὸ βασίλειο τοῦ μυστηρίου. Ἡ μεταφορὰ ἔρχεται τελευταία ὡς ἀποθλέωση τῆς εἰκόνας. Ἐδῶ ἡ μεταφορὰ δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ προσαρμόσει τὸ ξένον θέαμα στὰ μέτρα τῆς οἰκειώσης, ἀντίθετα τὸ μεταφέρει ἀκόμα πὺλ μακριά, στὸ χωρὸ τοῦ ὀνείρου:

*Ἦτον πνοή, ἴνδαλμα ἀφάνταστον, ὄνειρον ἐπιπλέον εἰς τὸ κύμα·
ἦτον νηρηίς, νύμφη, σειρήν, πλέουσα, ὡς πλέει ναῦς μαγική, ἡ
ναῦς τῶν ὀνείρων...*

Αὐτὸ τὸ ὄνειρο, ἀξιώθηκε νὰ ἀκουμπήσει ὁ εὐτυχὴς βοσκός! Πῶς νὰ μὴν τὸν σημαδεύει γιὰ ὅλη του τὴ ζωή;

Ἡ αἶγα Μοσχούλα καὶ ἡ αἶγα τῆς «Γλυκοφιλούσας»: μεταφορὰ καὶ ἀναφορὰ

Ἡ εὐνοια τοῦ ἀφηγητῆ/κεντρικοῦ ἥρωα τοῦ διηγήματος «Ὁνειρο στὸ κύμα» πρὸς μιὰ συγκεκριμένη κατσίκα θυμίζει τὸ ἀντίστοιχο αἶσθημα τοῦ ἥρωα τῆς «Γλυκοφιλούσας». Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ συμπάθεια τῶν βοσκῶν εἶναι ἐπιλεκτική. Καὶ στὶς δύο τὰ εὐνοούμενα ζῶα κινδυνεύουν. Ὅμως ἡ Ψαρή τῆς «Γλυκοφιλούσας» διασώθηκε χάρις στὴν αὐτοθυσία τοῦ βοσκοῦ της, τοῦ Στάθου τοῦ Μπόζα, ἐνῶ ἡ Μοσχούλα τοῦ «Ὀνείρου» στὸ κύμα ἐσχοιριάσθη, πνίγηκε, δηλαδή, τυλιγμένη στὸ σκοινὶ της, λόγῳ τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ βοσκοῦ της γιὰ τὴν ὁμώνυμή της κόρη. Ἡ σχέση τοῦ βοσκοῦ πρὸς τὴν αἶγα Μοσχούλα εἶναι σχέση δευτερογενῆς. Ἡ εὐνοια εἶναι ἀποτέλεσμα μεταφορᾶς. Ὁ βοσκὸς εἶχε ὀνομάσει ἔτσι τὴν κατσίκα γιὰτὶ τοῦ θυμίζε τὴν κόρη Μοσχούλα. Ἡ συγκεκριμένη μεταφορὰ ὅμως λειτουργεῖ ἀμφίδρομα²². Συμπάθεια γιὰ τὴν

22. Πβ. Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, ὁ.π., σ. 267: «τὰ δύο παραδείγματα (Μο-

κατσίκας λόγω τῆς κόρης ἢ συμπάθεια γιὰ τὴν κόρη λόγω τῆς κατσίκας; Ἡ συμπάθεια πρὸς τὴν κατσίκας εἶναι φανερὴ καὶ δηλωμένη. Εἶναι ἡ εὐνοούμενὴ τοῦ κατσίκας, τῆς ὁποίας ἡ ἀπουσία ἦτον ἐπαισθητὴ. Τρομάζει ὅταν διαπιστώνει τὴν ἀπουσία αὐτῆς. Φοβάται μήπως τὴν ἔρπαξε ὁ ἀετός, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ κατῆλθεν ἐκτάκτως, τρωθεὶς ἀπὸ τὰ κάλλη τῆς Μοσχούλας, τῆς μικρᾶς κατσίκας τοῦ. Στὴν περίπτωση τῆς κόρης ἡ συμπάθεια εἶναι κρυμμένη, εἶναι ὅμως ἡ πῶς δραστική. Ὁ βοσκὸς κρατιέται σὲ διακριτικὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν κόρη (ἂν καὶ μὴ φορὰ φιλοτιμήθηκε νὰ παίξει τὸ σουρούλι τοῦ γιὰ χάρη της), μέχρι πὺς χρειάστηκε νὰ ἐπέμβει γιὰ νὰ τὴν σώσει. Ἀνάμεσα στὰ δύο μέρη τῆς μεταφορᾶς ἡ ἀλληλεπίδραση (interaction) εἶναι τόσο ἐντονη, ὥστε εἶναι δύσκολο νὰ ξεχωρίσουμε τὸ δεικτικὸ ἀπὸ τὸ ἀναφορικὸ μέρος. Ἡ μεταφορά, ὅμως, εἶναι ἐπικίνδυνο πράγμα, ὅπως θὰ ἔλεγε καὶ ὁ Κούντερας. Ἐδῶ, γιὰ παράδειγμα, τὸ ἀποτέλεσμά της εἶναι ὁ θάνατος τῆς αἰγας Μοσχούλας. Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα, τὸ αἶσθημα τοῦ βοσκῶν εἶναι αὐτοαναφορικὸ, περιορισμένο, ἐγκλωβισμένο, θὰ ἔλεγα, στὰ ὅρια τῆς μεταφορᾶς.

Ἡ συμπάθεια τοῦ βοσκῶν τῆς «Γλυκοφιλοῦσας» εἶναι ἄλλης τάξεως. Εἶναι συμπάθεια ἄμεση, πρωτογενής. Δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα μεταφορᾶς, ἀλλὰ ἐπιλογῆς ἀνάμεσα στὶς δύο κατσίκες τοῦ, τῇ Στέρφᾳ καὶ τὴν Ψαρή. Ἡ Ψαρή ἐμένα μ' χρειάζεται. Πὺς σημαίνει, «δὲν κάνει ὁ ἄνθρωπος χωρὶς αὐτή, δὲ γίνεται, τὴν ἔχει ἀνάγκη», ὅπως μεταφράζει τὰ λόγια τοῦ ὁ Λουκάς Κούσουλας²³. Τὴν ἔχει ἀνάγκη ἐπειδὴ εἶναι γαλάρια καὶ ὄχι στέρφα σὰν τὴν ἄλλη; Ὁχι. Τὴ θέλει ἡ ψυχὴ τοῦ. Θέλει τὴ συμπάθεια τοῦ προικισμένου ζωντανῶν. Καὶ δὲν εἶχε ἄδικο. Ἡ Ψαρή ἐβέλασεν ἅμα τὸν εἶδεν κρεμασμένο στὸν γκρεμὸ γιὰ νὰ τὴν σώσει, ἐνῶ ἡ Στέρφα βελάζει ὅταν ἀρχίζει νὰ φοβάται τὸ μετεωρισμὸς τῆς στὸν γκρεμὸ, «βελάζει γιὰ δικὸ της λογαριασμό»²⁴. Ὅταν τὸν ἀνέσυραν λιπό-

σχούλα-κόρη καὶ Μοσχούλα-κατσίκας) συμφύρονται μὲ τέτοιον τρόπο στὴ συνείδηση τοῦ βοσκῶν, ὥστε τὸ ἓνα μπορεῖ νὰ ὑποκαθιστᾷ τὸ ἄλλο».

23. Λουκάς Κούσουλας, «Δύο αἰγες. (Παρεμβολὴ στὴ Γλυκοφιλοῦσα)», στὸ *Φῶτα Ὀλόφωτα. Ἐνα ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν κόσμον του*, ἐπιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ε.Λ.Ι.Α., Ἀθήνα 1981, σ. 289.

24. Στὸ ἴδιο, σ. 288.

θυμο από τὸν γκρεμὸ ἢ Ψαρή ἦτο ἐκεῖ καὶ τὸν ἐξέσταινε μὲ τὴν πνοήν της. Ἡ Στέρφα ἴστατο ὀλίγον παραπέρα καὶ ἐκοίταζεν ἡλιθίως. Ἡ σχέση, λοιπόν, αὐτῆ τοῦ βοσκοῦ τῆς «Γλυκοφιλούσας» πρὸς τὴν εὐνοούμενη αἶγα δὲν εἶναι σχέση μεταφερόμενη, γίνεται ὁμως στὴ συνέχεια σχέση ἀναφερόμενη. Ὁ Γιάννης ὁ Μπόζας, ἀφοῦ, ἀφειδῶν τῆς ἰδίας ψυχῆς του, κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Ποιμένα τοῦ Καλοῦ²⁵, ὁ ὅπως «τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων», ἔσωσε τὴν κατσίκα, τὴν τάζει ἀσημένια στὴν Παναγία τῇ Γλυκοφιλοῦσα. Τὸ τάμα, ἡ προσφορά, εἶναι ἀναφορά τοῦ ἀτομικοῦ στὸ κοινωνικὸ (ὅπως καὶ ἡ ἀγία ἀναφορά), εἶναι ἡ προϋπόθεση τοῦ ἐκκλησιασμοῦ. Γιατὶ ἡ προσφορά τοῦ Μπόζα δὲν περιορίζεται στὸ τάμα πρὸς τὴν Παναγία, ἐπεκτείνεται καὶ στοὺς ἀνθρώπους, πρὸς τὸ ἐκκλησίασμα τῆς Γλυκοφιλούσας.

Ὅταν συνῆλθεν, ὁ Στάθης, ἔκαμε τὸν σταυρὸν του, ἐστράφη πρὸς τοὺς ἄνδρας καὶ εἶπε:

—Τώρα, τὴν Ψαρή τὴν ἔταξα ἀσημένια στὴν Παναγία, καὶ θὰ τὴν δώσω... Μά, ὡς τόσο, ἕνα κατσικάκι ποὺ μοῦ βρίσκεται ἀκόμα ἀπ' τὰ πρῶτα γεννητούρια, ἀξίζετε, θὰ σᾶς τὸ θυσιάσω. Ἐλάτε, παιδιά, πᾶμε στὸ μαντρὶ νὰ σᾶς φιλέσω.

Ὅρθως ὁ Τριανταφυλλόπουλος²⁶ συσχετίζει τὴν πρόσκληση τοῦ Μπόζα μὲ ἐκείνη τοῦ Καλοῦ Ποιμένα: «Καὶ εὐρὼν ἐπιτίθησιν ἐπὶ τοὺς ὤμους αὐτοῦ χαίρων, καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν οἶκον συγκαλεῖ τοὺς φίλους καὶ τοὺς γείτονας λέγων αὐτοῖς· συγχάρητέ μοι ὅτι εὗρον τὸ πρόβατόν μου τὸ ἀπολωλός» (Λουκ. 15, 5-6). Καὶ στίς δύο περιπτώσεις τὸ ἀτομικὸ αἶσθημα ἀπεγκλωβίζεται καί, μέσω τῆς παράδοσης, γίνεται κοινωνική, τοῦτέστιν, ἐκκλησιαστικὴ ὑπόθεση.

25. Γιά τὴ συσχέτιση τοῦ διηγήματος μὲ τὴν εὐαγγελικὴ παραβολὴ πβ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Ἀλ. Παπαδιαμάντη, Ἡ Γλυκοφιλοῦσα», στὸ Α. Κούσουλας - Χ. Μηλιώνης - Γ. Παγκός - Ν. Τριανταφυλλόπουλος, *Νεοελληνικά Διδακτικά Δοκίμια γιὰ τὸ Λύκειο*, Β' ἐκδοση συμπληρωμένη, ἐκδόσεις Παπαζήση, Ἀθήνα 1981, σσ. 213-225.

26. Στὸ ἴδιο.

Ἡ «Γλυκοφιλοῦσα», δημοσιευμένη τὸ 1894, μπορούμε νὰ ποῦμε πὺς θεματοποιεῖ τὴν ἐρρὴ ἀναφορικότητα τῶν ἀνθρώπινων αἰσθημάτων. Τὸ «Ὀνειρο στὸ κῶμα», κατὰ ἕξι χρόνια μεταγενέστερο, ὅταν διαβαστεῖ παράλληλα μὲ τὴ «Γλυκοφιλοῦσα», μοιάζει νὰ κάνει τὸ ἴδιο, ἀλλὰ μὲ τρόπο ἀρνητικό, ἀποφατικό καὶ περισσότερο ποιητικό, καθὼς ὑποδηλώνει τὸν ὑπονομευτικό ρόλο τῆς μεταφορᾶς, ὡς προϊόντος τῆς ἀτομικῆς πνευματικότητας, πράγμα ποὺ τὴν τοποθετεῖ στὸν ἀντίποδα τῆς ἀναφορᾶς. Ὁ βοσκὸς τῆς «Γλυκοφιλοῦσας» ἐνεργεῖ ὅπως τὸν ἔχει μάθει ἡ παράδοσή του. Ὁ βοσκὸς τοῦ «Ὀνείρου στὸ κῶμα», ἂν καὶ φυσικὸς ἄνθρωπος στὴν ἀρχὴ τῆς ἱστορίας, στὴν οὐσία εἶναι ἓνας δυνάμει διανοούμενος. Δὲν ἀνάγει τὰ αἰσθήματά του στὴν παράδοση, τὰ διαχειρίζεται ἀτομικά, στηρίζεται στὴ φαντασία του, στὸν ἀτομικὸ του ψυχισμό, στὴν ἀτομικὴ του πνευματικότητα, μὲ ἀποτέλεσμα μοιραῖο. Μοιραῖο, ὄχι μόνο γιατί ὁδηγεῖ στὴν ἀπώλεια τῆς ἀγαπημένης κατσίκας, ἀλλὰ καὶ γιατί ἐγκλωβίζει τὸν ἴδιο σὲ μιὰ κυκλικὰ περιορισμένη ζωὴ, ἡ ὁποία ἀποδίδεται μὲ μιὰν ἄλλη μεταφορά: καταλήγει νὰ μοιάζει μὲ τὸ σκύλο, τὸν δεμένο στὴν αὐλὴ τοῦ ἀφέντη του, τὸ σκονιὲ τῆς κατσίκας συγγενεῖ μὲ τὸ δικό του σκονιὲ, ὁ αὐλόγυρος τῆς ζωῆς του ἦταν ἓνα «σχόλισμα κληρονομίας».